

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС І КРИМІНАЛІСТИКА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.985 : 343.615

В.Г. Дрозд,
кандидат юридичних наук, доцент

ОСОБА ПОТЕРПІЛОГО У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАПОДІЯННЯМ ТЯЖКИХ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ

Розглянуто сутність особи потерпілого як елемента криміналістичної характеристики тяжких тілесних ушкоджень, встановлено значення інформації про неї для створення приблизної моделі його особистості, що, у свою чергу, сприяє висуненню версій про обставини, мотиви заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, про особу злочинця. Акцентовано увагу на взаємозв'язку потерпілого зі злочинцем, встановлено його значення для висунення версій, моделювання особи злочинця, виявлення способів вчинення злочину, вибору тактики слідчих (розшукових) дій тощо.

Ключові слова: особа потерпілого, тяжкі тілесні ушкодження, особа злочинця, криміналістична характеристика, взаємозв'язок, розслідування.

Рассмотрена сущность потерпевшего как элемента криминалистической характеристики тяжких телесных повреждений, установлено значение информации о нем для формирования модели его личности, что, в свою очередь, способствует выдвижению версий про обстоятельства, мотивы нанесения телесных повреждений, про личность преступника. Акцентировано внимание на взаимосвязи потерпевшего и преступника, установлено ее значение для выдвижения версий, моделирования личности преступника, выявления способов совершения преступления, выбора тактики следственных (розыскных) действий.

Ключевые слова: личность потерпевшего, тяжкие телесные повреждения, особа преступника, криминалистическая характеристика, взаимосвязь, расследования.

The essence of the victim as an element of criminological characteristics of grievous bodily injury is considered, the importance of information for forming a model of its personality, which in turn promotes the advancement of versions about the circumstances, motives bodily injury, about the person of the offender. The attention to the relationship of the victim and the offender is drawn, its meaning for the nomination versions, modeling person offender, identifying ways of committing crimes, a choice of tactics of investigative (search) action is set.

Keywords: victim personality, serious bodily injury, criminal, criminological characteristics, interconnection, investigation.

Особливістю розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень є встановлення відомостей про особу потерпілого як елемента криміналістичної характеристики зазначених злочинів. Відсутність такої інформації або її неповнота

призводять до висунення обмеженої кількості версій, неправильного планування і організації розслідування, моделювання особи злочинця, встановлення напрямів пошуку і можливих місць знаходження злочинця і очевидців, виявлення способів вчинення злочину і протидії розслідуванню, а також вибору тактики слідчих (розшукових) дій тощо.

Метою статті є встановлення значення відомостей про особу потерпілого як елемента криміналістичної характеристики в розслідуванні злочинів, пов'язаних із заподіянням умисних тяжких тілесних ушкоджень.

Предмет посягання тяжких тілесних ушкоджень як елемент криміналістичної характеристики має багатопланове значення. Це не випадково, оскільки він є основним джерелом відомостей про подію злочину проти здоров'я особи. Предметом безпосереднього посягання в кримінальних провадженнях зазначеної категорії злочинів є людина як біосоціальна система. Здоров'ю потерпілого завдається шкода внаслідок спричинення тяжких тілесних ушкоджень.

Під час розгляду обставин, що підлягають доказуванню в кримінальних провадженнях щодо заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, особливо цікавою є характеристика особи потерпілого.

Останнім часом проблеми, які стосуються особи потерпілого, викликають все більший інтерес у вчених найрізноманітніших галузей науки. Особа є об'єктом дослідження філософії, історії, психології, педагогіки, права, медицини та інших наукових галузей. Дослідження в цьому напрямі мають і велике практичне значення, оскільки вони забезпечують вирішення головного завдання криміналістики – сприяння боротьбі зі злочинністю, швидкому та повному розкриттю злочинів.

Проведене дослідження показало, що із загальної кількості постраждалих чоловіки складають 73,0 %. Тобто відносно жінок, незважаючи на слабку стать, вчиняється лише кожне четверте посягання на тілесну цілісність.

За віковими характеристиками потерпілі розподіляються таким чином: до 18 років – 15,1 %, 18–25 років – 25,3 %, 25–30 років – 21,9 %, 30–40 років – 11,6 %, 40–50 років – 12,3 %, 50–60 років – 7,5 %, після 60 років – 6,2 %. Як бачимо з наведеного, найбільше вразливою є категорія осіб у віці до 30 років, на долю яких припадає більше половини усіх тяжких тілесних ушкоджень (62,0 %).

Відносно суспільно-корисної праці потерпілі поділяються так: кожен четвертий постраждалий навчався (у школі – 7,5 %, коледжі – 4,8 %, інституті – 13,0 %). Майже половина таких осіб працювали: на підприємстві – 17,1 %, в установі – 10,3 %, займалися підприємницькою діяльністю – 11,6 %, були керівниками або власниками фірм тощо – 8,2 %. Не працював і не навчався кожний п'ятий постраждалий – 19,9 %.

Слід зазначити, що під час вчинення злочину майже половина постраждалих перебувала в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння – 44,6 % та 4,0 % відповідно. Співставлення цих даних із даними, що характеризують злочинця свідчить про те, що негативні риси цих категорій осіб збігаються. Інтереси молодих людей обох груп зосереджені в основному на прослуховуванні сучасної музики та грі на музичних інструментах. Лише одиниці з них займалися конструюванням, малюванням, спортом або брали участь у гуртках за інтересами [1, с. 18].

У криміналістиці, на відміну від кримінально-правового поняття предмету злочину, безпосереднім предметом посягання розглядають людину, тобто її тілесну організацію як фізико-біологічну систему, яка, вступаючи в різні форми взаємодії, відображає себе в матеріальному середовищі [2, с. 312].

У досліджуваній категорії злочинів, що спрямовані проти особи, жертва як особа завжди виступає у вигляді об'єкту, а як матеріальний субстрат (тіло і

психіка) у вигляді предмету замаху [3, с. 44]. Відповідно до цього, при заподіянні тяжких тілесних ушкоджень жертва злочину проявляє себе в криміналістичній характеристиці як елемент, який безпосередньо відображає ознаки об'єкта злочину. Тобто при заподіянні тяжких тілесних ушкоджень як свідомий і активний елемент кримінальної ситуації становить невід'ємний елемент механізму злочину і обстановки його вчинення.

Наслідки такого замаху відображаються і проявляються на тілі і в психіці жертви. Сучасна криміналістика має займатися дослідженням жертв злочинів, їх властивостей, якостей їх дій як у момент безпосереднього вчинення злочину, так до і після нього, а також з'ясуванням їх ролі в механізмі злочину. Жертва злочину, зазначає П. С. Елькінд, – це поняття більш широке, ніж поняття потерпілий від злочину [4, с. 90].

Питання, що стосуються особи потерпілого завжди цікавили науковців різних галузей знань. Найпершими в цьому, звісно, були кримінологи. Саме вони почали приділяти увагу вивченню особи потерпілого після появи нового напрямку у вивченні злочинності – віктимології [5, с. 18].

Криміналісти і процесуалісти, також зробили вагомий внесок у вивчення особи потерпілого. Цьому присвячені роботи таких науковців, як В.С. Бурданової та В.М. Бикова, В.В. Вандишева, С.П. Зеленковського, Д.А. Сорочотягіна, А.В. Старушкевича, Є.Є. Центрова, В.І. Шиканова та інших.

Враховуючи зазначене вище, можна зробити висновок, що в криміналістичній характеристиці злочинів взагалі і тяжких тілесних ушкоджень зокрема відомості про особу потерпілого мають дуже важливе значення. Так, володіючи відомостями про фізичні, психічні та соціальні ознаки потерпілого, слідчий в процесі розслідування може створити приблизну модель його особистості, а це, у свою чергу, сприяє висуненню версії про обставини, мотиви заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, про особу злочинця.

На думку автора, під час розслідування тяжких тілесних ушкоджень важливого значення набувають такі відомості про особу потерпілого: його вік, стать, фізичні особливості, сімейний стан, стиль життя і недавні зміни в стані життя, соціальна адаптованість, інтелект, взаємовідносини, успішність у навчальному закладі (місці роботи), особливості темпераменту, манера поведінки, місце проживання (попереднє і останнє), репутація вдома і на роботі, історія хвороби (фізичні і психічні особливості), особисті звички (вживання алкоголю, наркотиків), соціальні звички, захоплення, пристрасті, дружні та ворожі стосунки тощо.

Важливість наведених вище даних про потерпілих від тяжких тілесних ушкоджень у криміналістичній характеристиці можна пояснити двома обставинами: перша – це певна вибірковість у діях злочинця – свідчить про взаємозв'язок між особливостями особи злочинця і потерпілого; друга – це наявність зв'язку між злочинцем та потерпілим, яка впливає на мету, мотив, місце, час, способи вчинення і приховання злочину.

Звісно, жертва тяжкого тілесного ушкодження тісно пов'язана зі всіма компонентами криміналістичної характеристики цієї категорії злочинів, але найбільший інтерес викликає її зв'язок зі злочинцем, адже саме він дозволяє розробити рекомендації, які забезпечують безпосередній “вихід” на злочинця. Взаємозв'язки жертви і злочинця різноманітні і простежуються по лінії спільності їх персонографічних, морально-психологічних, поведінкових, цільових, мотиваційних, просторово-часових та інших характеристик і відношень [3, с. 45].

Статеві, вікові та загальноосвітні особливості жертви можуть виступати індикаторами, які вкажуть на певну групу осіб, серед яких може знаходитися не лише злочинець, а й очевидці зазначеного злочину.

У багатьох наукових роботах звертається увага на тісний взаємозв'язок між злочинцем і потерпілим, оскільки вони так чи інакше пов'язані із подією злочину. Майже кожен п'ятий злочин вчинила особа, яка перебувала в родинних відносинах з потерпілим (4,5 % – брат або сестра; 3,4 % – батько або мати; 6,7 % – інші родичі). Значна кількість злочинців перебувала в тих чи інших дружніх стосунках із потерпілим (сусіди – 13,5 %; друзі по роботі, навчанню – 16,9 %; познайомилися напередодні злочину – 19,7 %). Разом з тим, значна кількість злочинів вчиняється особами, які не знайомі потерпілому, – 35,4 %.

Так, на думку В. Г. Квашиса, досліджуючи злочин, важливо здійснити і віктимологічний аналіз [6, с. 7]. Про наявність певного зв'язку між потерпілим і злочинцем зазначає і Г. Н. Мудьюгин. Він говорить, що, володіючи інформацією про зв'язки між злочинцем і потерпілим, можна визначити можливий спосіб вчинення злочину, який буде просто неможливим для інших осіб, які в такому зв'язку з потерпілим не перебувають [7, с. 8].

Значною мірою такі висловлювання стосуються тяжких тілесних ушкоджень, оскільки близько 66 % потерпілих перебували в родинних, близьких чи інших стосунках зі злочинцем. У зв'язку з цим, для організації пошукової роботи важливе значення мають відомості про місце проживання потерпілого і злочинця. Проведене дослідження показало, що 26,0 % таких осіб мешкали в одній квартирі, 1,8 % – в під'їзді одного будинку, 7,4 % – в одному будинку, 6,8 % – на одній вулиці, 47,6 % – в одному населеному пункті та 9,3 % – у різних населених пунктах. Наведені дані переконливо свідчать про зв'язок злочинця з потерпілим за місцем їх проживання, що слід враховувати в процесі висування і перевірки слідчих версій.

Аналіз кримінальних проваджень щодо заподіяння тяжких тілесних ушкоджень уможливив виділити три рівня спілкування жертви і злочинця. На першому рівні знаходиться побутове та інше її оточення. Зв'язки жертви із злочинцем у цьому випадку постійні і досить міцні. На другому рівні знаходиться побутове та інше оточення потерпілого. Зв'язок із цим оточенням відрізняється ситуаційністю, інерційністю і епізодичністю. На третьому рівні можна вести мову про подальше оточення будь-якої особи; зв'язки з яким визначаються не міжособистими відносинами, як у попередніх, а просторово-часовими та іншими чинниками. Саме цим зв'язкам притаманна випадковість їх перетворення у відносини. Розшук злочинця за цією категорією кримінальних правопорушень має здійснюватися шляхом переходу від дослідження найближчого зрізу до дослідження наступних рівнів оточення.

Досліджуючи поведінку постраждалого, яка передувала заподіянню йому тяжкого тілесного ушкодження, були отримані такі результати: потерпілий ображав словами або жестами особу, яка потім заподіяла йому тяжкі тілесні ушкодження, або іншу особу – 30,0 %, потерпілий першим починав вчинювати фізичний вплив – 20,0 %, потерпілий першим починав сварку – 15,0 % або чіплявся до будь-кого – 15,0 %, і в 20,0 % потерпілий мав різні варіанти поведінки.

Так, нейтральна поведінка жертви, це різні юридично та соціально правомірні вимоги, висловлювання зауважень щодо аморальної або неправомірної поведінки будь-кого, надмірне виховання або настанови, втручання в спілкування інших осіб, рознімання бійки, відмова виконувати якісь дії (дати сигарету, щось купити тощо), загравання до інших осіб, не реагування на зауваження тощо. Загалом під нейтральною поведінкою розуміють таку поведінку людини, яка не створює негативних, шкідливих умов або обставин і не викликає об'єктивної необхідності відповідної реакції людини. Наприклад, двоє громадян сварилися і штовхали

один одного біля гуртожитку університету ім. Драгоманова. Сторонній громадянин, мешканець цього гуртожитку, проходячи повз них навіть не зупиняючись, лише один раз промовив, щоб вони не сварилися, як раптом ці два громадянина, не домовляючись між собою, накинулися на незнайомця і завдали йому тяжких тілесних ушкоджень.

У переважній більшості 90,0 % потерпілих після отримання важкого тілесного ушкодження припиняють активну діяльність, намагаються залишитися на самоті та надають собі самостійно першу допомогу, інколи звертаються по допомогу до сторонніх осіб. Дехто з потерпілих, приблизно 5 %, після отримання тяжких тілесних ушкоджень намагаються покинути місце, де було заподіяно ушкодження, а дехто – 5 %, навпаки, намагаються продовжувати активні дії. У переважній більшості вони виражаються в спробі забрати зняття злочину, вчинити фізичне насильство стосовно свого кривдника. Приблизно 3 % з них погрожують фізичною розправою або іншою помстою особі, яка заподіяла їм тяжке тілесне ушкодження. Така погроза може бути здійснена як самим потерпілим, так і його друзями або родичами. Це пояснюється сильним душевним хвилюванням, стресом або страхом. Інколи відстані, які вони долали, були досить значними, а інколи вони мали ушкодження, які не дозволяли рухатися. Так, потерпілого Г. викинули з 4 поверху гуртожитку. Від падіння серед інших ушкоджень він мав перелом двох ніг, але зміг пробігти відстань майже з півкілометра, де його і знайшли пересічні громадяни та викликали швидку допомогу.

Важливим у криміналістичному аспекті є встановлення взаємозв'язків жертви і злочинця залежно від їх характеру. Аналіз слідчо-судової практики за матеріалами кримінальних проваджень щодо зазначеної категорії злочинів дозволяє розрізнити дружні, нейтральні і неприязні стосунки, а також їх відсутність до виникнення злочинного результату.

Криміналістична значимість неприязних стосунків проявляється в можливості використання відомостей про них для встановлення особи злочинця, мотивів його поведінки, джерел інформації, для висунування версій про мотив і мету злочину, про спосіб вчинення і приховування злочину, про місце знаходження об'єктів, що цікавлять слідство, тощо. Відповідно до цього злочинці часто намагаються приховати конфліктність та неприязнь у стосунках із потерпілим від оточуючих. Відсутність відомостей про реальний характер стосунків жертви з різними особами серйозно ускладнює розкриття злочинів.

Криміналістичне значення досліджуваних у статті зв'язків у межах системи жертва – злочинець полягає в тому, що вони певним чином впливають на встановлення оточення жертви і характер взаємозв'язків з нею, виявлення у жертви специфічних інтересів, потреб, кола занять і типових місць спілкування з найближчим оточенням тощо. Саме тому зазначені вище зв'язки мають використовуватися в теорії при розробці проблем висунування версій, планування і визначення алгоритму розслідування, моделювання особи злочинця, встановлення напрямів пошуку і можливих місць знаходження злочинця і очевидців, виявлення способів вчинення злочину і протидії розслідуванню, вибору тактики слідчих (розшукових) дій тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Вандышев В.В.* Связь “жертва – преступник” и ее использование в раскрытии и расследовании умышленных тяжких телесных повреждений : учебное пособие / В.В. Вандышев – Л. : ЛВК МВД СССР, 1987. – С. 18–19.
2. *Салтеевский М.В.* Криминалистическая характеристика : структура, элементы / М.В. Салтеевский // Специализированный курс криминалистики : учебник. – К. : НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1987. – С. 312.

3. *Старушкевич А.В.* Особа злочинця та потерпілого як елемент криміналістичної характеристики сексуальних убивств : навчальний посібник / А.В. Старушкевич. – К. : НТВ “Правник” – НАВСУ, 1997. – 63 с.

4. *Элькинд П.С.* Виктимологический аспект охраны прав личности в уголовном судопроизводстве / П.С. Элькинд // Проблемы уголовного статуса личности в уголовном процессе. – Саратов, 1981. – С. 90–91.

5. *Франк Л.В.* Виктимология и виктимность / Л.В. Франк. – Душанбе, 1972. – 346 с.

6. *Квашиш В.Г.* Основы виктимологии. Проблемы защиты прав потерпевших от преступлений / В.Г. Квашиш – М., 1999. – 268 с.

7. *Мудьюгин Г.Н.* Расследование убийств по делам, возбужденным в связи с исчезновением потерпевшего / Г.Н. Мудьюгин – М., 1967. – 147 с.

Отримано 13.10.2015